

VIJFTIENDE PACIFICATIELEZING

Pacificatie van Europa?

J.L. HELDRING

*De vijftiende Pacificatielezing werd gehouden te Gent op 8 november 1997
in de Pacificatiezaal van het Stadhuis te Gent.*

*De Pacificatielezingen worden georganiseerd door de vzw De Pacificatie-
lezingen te Gent.*

© Mys & Breesch, uitgevers te Gent
Vlasmarkt 10, 9000 Gent
Tel.: 09/223.64.71 – Fax: 09/223.13.64

Zonder de voorafgaandelijke toestemming van de uitgever mag geen enkele tekst of uittreksel uit deze publicatie worden weergegeven of in een elektronische databank worden ingevoegd, noch bij middel van fotokopieën of op een andere manier worden vermenigvuldigd.

Depot 1997/6175/36
ISBN 90-5462-263-6

Wij leven in een tijd waarin wij weliswaar misschien niet het “einde van de geschiedenis” meemaken, maar waarin toch de grote ideologieën die het grootste deel van deze eeuw, en een groot deel van de vorige eeuw, hebben beheerst, hun wervingskracht schijnen te hebben verloren, zo zij niet geheel gediscredeerd zijn geraakt.

Over de ineenstorting van het communisme hoef ik hier niet uit te weiden. We zijn er allen, zoals wij hier zijn, getuigen van geweest. Maar ook die andere telg van het socialisme, de sociaal-democratie, is niet ongeschonden gebleven door die déconfiture van haar dikwijls vijandige broeder. Het geloof in de maakbaarheid van de samenleving is grotendeels verdwenen. De tegenwoordige leider van de Nederlandse Partij van de Arbeid, de hoogst populaire minister-president Kok, heeft enige jaren geleden – naar ik aanneem: onder tandengeknars van veel van zijn toehoorders – gezegd dat het “*afschudden van ideologische veren*” voor zijn partij een “*bevrijdende ervaring*” was.¹

Zeker, de sociaal-democraten hebben in Engeland en in Frankrijk opmerkelijke winst geboekt, maar vooral in Engeland is dat gebeurd met conservatieve thema's, terwijl in de enkele maanden dat in Frankrijk de regering-Jospin aan de macht is, zij al aardig naar het centrum – anderen zullen zeggen: naar rechts – is opgeschoven. Ongetwijfeld zeer pragmatisch, maar het is iets anders dan “*les lendemains qui chantent*”.

Is die andere ideologie met maakbaarheidspretenties, de ideologie van de Europese eenheid, bezig dezelfde kant op te gaan? Vijftig jaar geleden – te beginnen met het congres van Den Haag in 1948, waar mannen als Churchill, Adenauer en Mitterrand aan deelnamen – heeft die ideologie een grote vlucht genomen en vele Europeanen bezielde. Grote resultaten zijn in die vijftig jaar behaald, zij het in een langzamer tempo dan het triomfalisme van toen deed vermoeden. Maar geconstateerd moet worden

¹ Den Uyl-lezing, 11 december 1995.

dat het grote werk van de Europese eenheid nu voornamelijk een technische kwestie is geworden, die weinig mensen meer in vuur en vlam vermag te zetten. De voorzitter van de Europese Beweging Nederland heeft onlangs verklaard dat zijn beweging een federaal Europa niet langer als “*onwrikbaar einddoel*” ziet; een teken aan de wand.²

Nu ben ik – om een gallicisme te gebruiken – misschien slecht geplaatst om een analyse te geven van wat er mis is gegaan met de Europese ideologie of van wat er misschien altijd mis aan is geweest. Ik ben nl. een euroscepticus van het eerste uur. Wanneer ik dit woord gebruik, dan gebruik ik het in zijn eigenlijke betekenis, niet in de betekenis die er tegenwoordig veelal aan wordt gegeven. Tegenwoordig worden onder eurosceptici vooral diegenen verstaan die *tegen* de Europese eenheid zijn. Dat is met mij niet het geval. Ik ben er niet tegen, ik geloof er alleen maar niet in.

Maar ook hier moet ik mijn standpunt verfijnen: ik ben nooit euroscepticus geweest wat betreft Europa's *economische* eenheid; ik heb slechts altijd getwijfeld aan de mogelijkheid van de totstandkoming van één *politiek* Europa, een Europa dat met één stem spreekt in de gremia van de wereldpolitiek, een Europa dat slagvaardig kan reageren en optreden, even slagvaardig als de Verenigde Staten of welke andere soevereine staat dat in beginsel kunnen doen.

Aan mijn scepsis te dien aanzien liggen verscheidene overwegingen ten grondslag, en die wil ik graag aan u voorleggen, waarbij ik u vriendelijk verzoek goed het verschil tussen *what is* en *what ought to be* onder ogen te houden. Over het *what ought to be* – de wenselijkheid van een ook politiek verenigd Europa – zullen wij het waarschijnlijk spoedig eens worden. Die eensgezindheid heeft al sinds 1948, zo niet eerder, in talloze toonaarden, in talloze redevoeringen op talloze congressen en banketten geklonken. Het is mij nu te doen om een analyse van *what is*, een analyse die trouwens, naar mijn mening, altijd vooraf dient te gaan aan de analyse van *what ought to be*.

Mijn eerste overweging begin ik met een citaat van de grote Zwitserse historicus Jacob Burckhardt: “*Noch kein Staat is durch*

² Dr. W.F. VAN EEKELEN in: *Europa in beweging*, 22ste jg. (1997), nr. 5, p. 14.

einen wahren, das heisst von allen Seiten freiwilligen Contract (inter volentes) entstanden."⁵ Waarom niet? De verklaring die ik van dit historische verschijnsel geef, ontleen ik niet aan Jacob Burckhardt, maar eerder aan de Nederlandse filosoof Carry van Bruggen (maar ik zeg het in mijn eigen woorden). De nationale collectiviteit is ontstaan uit, en bestaat voort dank zij, de vereenzelvingsbehoefte van de individuen die die collectiviteit vormden en steeds opnieuw vormen. Met andere woorden: de natie bestaat doordat de individuen bereid zijn zich ermee te vereenzelvigen. Dat betekent dat met het ontstaan van de nationale collectiviteit, *in casu* van de natie, de behoefte van de individu om zich te vereenzelvigen met iets groters grotendeels bevredigd is. De natie heeft dus in zichzelf geen behoefte zich met iets groters te vereenzelvigen, want die behoefte is, met het ontstaan en het voortbestaan van de natie, opgeraakt.

Dit gegeven is een geweldige rem op spontane, vrijwillige eenwording van Europa. Dit gezegd hebbend, moet ik een paar aantekeningen maken. De vereenzelving met de eigen natie staat allerminst gelijk met nationalisme. Het nauwelijks bewust ondervonden gevoel zich thuis te voelen, de behoefte om althans in eigen land de zaakjes voor elkaar te hebben of eigen land voorbeeld te doen zijn, kunnen nauwelijks nationalisme genoemd worden, maar ze zijn wèl uitingen van vereenzelving, die de natie helpen voort te bestaan, de natie helpen zichzelf te handhaven. We moeten dus voorzichtig zijn met de hantering van het begrip – of als u wilt: het scheldwoord – nationalisme.

Als nu naties niet spontaan en vrijwillig – *inter volentes* – tot eenheid komen, dan betekent dat nog niet dat ze niet tot eenheid kunnen komen. De geschiedenis is vol van voorbeelden van kleinere eenheden die tot grotere eenheden samengesmeed worden. Maar uit die geschiedenis blijkt dat dit proces zich niet voltrekt zonder federator. Die federator kan een interne of externe macht zijn. Habsburg kan als de externe federator van de Helvetische confederatie beschouwd worden; Spanje als de federator van de Republiek der Verenigde Provinciën, die dan nog enige eeuwen lang de feitelijke hegemonie van de provincie Holland nodig hadden om bijeen te blijven, en tenslotte door een tweede

⁵ *Weltgeschichtliche Betrachtungen, Nach dem Oerischen Text herausgegeben von Werner KAEGI (Bern 1941), p. 76.*

externe federator, het revolutionaire Frankrijk, tot een eenheidsstaat gesmeed werden. Zoals de Nederlanden het begin van hun eenheid vonden in de opstand tegen Spanje, zo vinden de Noord-Amerikaanse staten die in hun opstand tegen Engeland, maar er was een burgeroorlog nodig om die eenheid te bestendigen. Vrijwillig ging het dus allemaal niet. Zo ook niet in Duitsland, waar Bismarck de eenheid "mit Eisen und Blut" tot stand bracht, of in Italië, waar Savoje de interne federator was.

Wie nu moet de federator van Europa zijn? Enige tijd heeft Stalin die rol vervuld, want het lijkt mij aannemelijk dat het élan dat de eenwording van West-Europa in de jaren '50 toonde, veel te danken had aan de vrees van de West-Europeanen voor een Russische hegemonie. Later heeft Frankrijk, tot op de dag van vandaag, zijn best gedaan om de Verenigde Staten die rol te laten vervullen. Dit heeft president Pompidou het duidelijkst onder woorden gebracht: "*L'Europe ne sera l'Europe que si elle se distingue (je ne dis pas: se coupe, je dis: se distingue) de l'Amérique.*"⁴ Aan deze redenering kan een zekere logica niet ontzegd worden. Immers, als Europa zich een identiteit, sterker: een politiek, eigen wil maken, dan zal het zich van iets moeten onderscheiden (want zonder contrasterend onderscheid geen identiteit). Maar van wie moet Europa zich onderscheiden? De Sovjet-Unie is weggevallen. China ligt te ver. Blijven over: de Verenigde Staten, maar hiervan *willen* de meeste Europeanen zich helemaal niet onderscheiden!

Moeten de Europeanen het dan hebben van een interne federator? Frankrijk zou wel als zodanig willen optreden, maar het mist daarvoor de kracht en de geloofwaardigheid. Duitsland zou het kunnen, maar wil het niet. Kortom, Europa heeft noch een externe noch een interne federator, en aangezien, zoals we gezien hebben, de Europese staten niet spontaan zichzelf zullen opheffen, zijn er duidelijk grenzen aan het Europese eenwordingsproces.

Los daarvan is het moeilijk denkbaar dat de landen van de Europese Unie binnen afzienbare tijd tot een gemeenschappelijke buitenlandse politiek zullen komen. De buitenlandse politiek van een land is immers sterk verbonden met zijn geschiedenis, zijn geografische ligging, maar ook met zijn zelfbeeld, als

⁴ *Le Soir* (Brussel), 19 mei 1971.

u wilt: zijn mythologie. Deze nu zijn bij elk land anders. Om een voorbeeld te noemen: Duitsland zal altijd een hoge prioriteit geven aan zijn betrekkingen met de landen in Midden- en Oost-Europa; Frankrijk aan die met de landen rond de Middellandse Zee (als het aan de landen in Midden- en Oost-Europa denkt, dan eerder als mogelijke steun tegen Duitsland). Omdat die politiek zo verbonden is met onweegbare factoren, is een uitruil van prioriteiten niet mogelijk, zoals in beginsel wel mogelijk is in de economische integratie, waar we met calculeerbare factoren te maken hebben.

Er is een andere factor die remmend werkt op dit proces, een factor waar de vaders van de Europese eenheidsgedachte nauwelijks aandacht aan hebben geschonken, om de simpele reden dat die factor toen, in het begin van de jaren '50, nog nauwelijks bestond. Toch heeft één hunner er toen al op gewezen. Het is de Nederlander Max Kohnstamm, jarenlang de rechterhand van Jean Monnet. In 1950 schreef hij: *“De nationale staten zullen ten bate van de eenheid (van Europa) wellicht (...) moeten afzien van velerlei vormen van economisch dirigisme, waarop men gehoopt had te kunnen steunen bij de opbouw van een verantwoordelijke maatschappij. (...) Het hangt van deze keuze af of het voor de socialistische partijen mogelijk zal blijken om constructief mee te werken aan de economische eenwording van Europa.”*⁵

Kohnstamm zag hier een verschijnsel aan de horizon dat later de verzorgingsstaat zou worden genoemd – een bemoeienis van de staat, niet zozeer met de economie als wel met het sociale welzijn. Niet alleen de sociaal-democraten zijn daarvan overigens de grote protagonisten. Ook de christen-democraten verdedigen hem te vuur en te zwaard. Hij komt trouwens uit hun koker, te beginnen met de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII.

Hoe dit ook zij – de verzorgingsstaat, zoals hij vervolmaakt werd na de Tweede Wereldoorlog, heeft veel meer mensen van zich afhankelijk gemaakt dan in de negentiende-eeuwse nacht-wakerstaat ooit het geval was. Veel meer mensen hebben dus een objectief belang bij het behoud van hun staat dan het geval was in de hoogtijdagen van het nationalisme. Al zijn de sociaal-democraten niet de enige voorvechters van de verzorgingsstaat,

⁵ *Wending*, januari 1950.

het is wel een ironie van de geschiedenis dat zij, die de Internationale zijn toegedaan, in de praktijk een nieuw soort nationalisme – dat van de verzorgingsstaat – huldigen en daardoor een obstakel vormen voor de Europese eenwording, waarvan zij vurige voorstanders zijn, althans waren. Het is niet zonder reden dat de sociale eenwording van Europa nog maar heel weinig is voortgeschreden.

Maar zullen de Europese staten niet gedwongen worden zich ook met sociale eenwording te bemoeien, nu zij op de weg van economische eenwording zo ver zijn voortgeschreden? Zou, met andere woorden, de theorie toch waar zijn dat de Europese integratie te vergelijken is met een bal die, eenmaal aan het rollen gebracht, steeds blijft door rollen, steeds meer gebieden zal omvatten, totdat ten slotte Europa ook één politieke eenheid is? Kent het proces van de Europese integratie dus toch een immanente dynamiek?

Op grond van het horten en stoten dat dit proces eerder kenmerkt, zou je het niet zeggen, maar met de Economische en Monetaire Unie (EMU) voor de deur doet die theorie weer opgeld: die EMU zal dwingen tot een fiscaal en sociaal beleid in de deelnemende landen dat weliswaar niet overal gelijk hoeft te zijn, maar wel steeds meer afgestemd zal zijn op dat van de partners. Ik weet het nog niet zo. Die EMU komt er wel. De lidstaten van de Europese Unie hebben er al te veel in geïnvesteerd om het op een mislukking te kunnen laten aankomen. Maar de grote vraag is of de EMU, eenmaal ontstaan, zal slagen; of de deelnemers allen de discipline die ervoor vereist is, zullen kunnen *blijven* volhouden. Daar is het Stabiliteitspact voor, zegt men. Uitstekend, maar stel eens dat een groot land om redenen van veiligheid, die het zelf alleen maar kan beoordelen, zich gedwongen ziet zijn militaire uitgaven aanzienlijk te verhogen en daardoor in moeilijkheden komt en de voorwaarden van de EMU niet kan vervullen. Wat dan? Zullen dan dat land de sancties waarin het Stabiliteitspact voorziet, opgelegd worden? Een president van een nationale bank, die die vraag voorgelegd kreeg, antwoordde dat zo'n land zijn militaire uitgaven best zou mogen verhogen, mits het maar binnen de door de EMU gestelde perken bleef. Dat land zou dus elders zijn uitgaven moeten besnoeien.

Zo zou het inderdaad volgens het boekje moeten gaan. Maar

stel dat de bevolking van dat land in opstand zou komen tegen die besnoeiing op de uitgaven elders of dat de regering van dat land alleen maar haar macht zou dreigen te verliezen. Wat dan? Is het denkbaar dat het dan toch de duimschroeven zouden worden aangelegd? Let wel: ik sprak in dit hypothetische, maar allesbehalve ondenkbare geval van een *groot* land. Een land als Griekenland of Portugal zou in zo'n geval vrij gemakkelijk tot de orde geroepen kunnen worden. Maar een land als Frankrijk? Gelove wie wil. In elk geval zou een strikte toepassing van het Stabiliteitspact in zo'n geval leiden tot grote politieke spanningen binnen de EMU.

Trouwens, nu al, vóór de totstandkoming van de EMU, laten zich duidelijke verschillen in politieke filosofie zien tussen de landen die willen deelnemen aan de EMU, in de eerste plaats tussen Frankrijk en Duitsland. Die verschillen in politieke filosofie of politieke cultuur zullen zich blijven manifesteren. Als het waar is dat een munt, en vooral haar waarde, in laatste aanleg een uitdrukking is van een cultuur, dan is er reden zich af te vragen of die ene Europese munt levensvatbaar is, want de Europese culturen verschillen nog steeds sterk van elkaar.

De geschiedenis heeft verscheidene monetaire unies gekend, zowel unies die voortvloeiden uit het proces van staatkundige eenwording als unies die aangegaan werden tussen staatsrechtelijk soevereine staten. In een interessante studie toont Wim Vanthoor, historicus bij De Nederlandsche Bank, aan dat in het eerste geval het soms vele decennia duurde alvorens van een volwaardige eenheid kon worden gesproken, terwijl in het tweede geval divergenties en spanningen er veelal de oorzaak van waren dat het samenwerkingsverband vroeg of laat werd beëindigd. Dat is gebeurd met het Duits-Oostenrijkse Muntverdrag, de Latijnse muntunie en de Scandinavische muntunie.

De oorzaken van de lange duur in het eerste geval en van het falen in het tweede? Vanthoor schrijft die toe aan "verschillen in handel, cultuur, mentaliteit, maatschappelijke en politieke ontwikkelingen".⁶ Geen optimistisch stemmende precedenten.

Het woord *cultuur* is meermalen gevallen. Ik had het willen

⁶ *De Europese monetaire eenwording in historisch perspectief* (Monetaire monografieën 15) (Amsterdam 1994), p. 103.

vermijden, want ik moet bekennen dat, telkens wanneer ik in verband met Europa dat woord hoor vallen, ik de neiging bij mij voel opkomen de uitspraak aan te halen die beurtelings aan Goebbels en aan Goering – maar in beide gevallen ten onrechte – wordt toegeschreven: “*Wenn ich ‘Kultur’ höre, entsichere ich meinen Browning!*” (In werkelijkheid wordt het gezegd door een personage in het toneelstuk *Schlageter* van Hanns Johst, die zelf – het moet erkend worden – ook nationaal-socialist was.)

Ik geloof namelijk niet in het bestaan van één Europese cultuur, een cultuur waar niet-Europeanen geen deel aan hebben. De verschillen tussen de Europese culturen onderling zijn soms groter dan tussen sommige Europese culturen en, zeg, de Amerikaanse. Als basis voor de Europese eenwording kan de cultuur dus niet dienen. Wie spreekt over de Europese cultuur, laat helemaal de invloed die de verscheidene godsdiensten hebben gehad op de cultuur van de afzonderlijke landen, buiten beschouwing. (Daarmee wil ik niet zeggen dat de invloed van die godsdiensten nog zo groot is, maar wèl dat die invloed nog nawerkt, zoals het licht van reeds miljoenen jaren geleden uitgedoofde sterren nog te zien is.)

Een voormalige leider van het Franse culturele instituut in Amsterdam heeft eens geschreven: “...dat Amsterdam niet verder van Parijs af ligt dan Lyon (...), maar dat het tot een heel andere cultuurkring behoort. Ja, zelfs tot een andere wereld!”⁷ Als dat zo is, dan moeten wij ons niet te veel illusies maken over die ene Europese cultuur. Tussen Parijs en Amsterdam ligt België, ja ligt Vlaanderen. Een Nederlandse minister van cultuur heeft eens een Brussels gehoor geschokt door te zeggen – of liever: door een ambtenaar te laten zeggen, want zelf vond zij het niet de moeite waard naar Brussel te komen – dat Nederland en Vlaanderen wel een gemeenschappelijke taal hebben, maar niet een gemeenschappelijke cultuur. Ik ben geen bewonderaar van die vroegere minister van cultuur, en misschien had zij dit niet moeten zeggen, maar ik vind wel dat zij gelijk heeft. Ik heb al de stempel van de godsdienst op de cultuur genoemd. Wie zal ontkennen dat die stempel anders is in Vlaanderen dan in Nederland? Ook wil ik met klem betogen dat de eetcultuur tot de cultuur van een sa-

⁷ Jean-Clarence LAMBERT, “De paraplu van Calvijn” in: *De Gids*, dl. 150, nrs. 2-3 (maart 1987), p. 133.

menleving behoort. Wie zal ontkennen dat die in Vlaanderen anders is dan in Nederland – als er al van een eetcultuur in Nederland benoorden de grote rivieren gesproken kan worden.

Ook de politieke cultuur behoort tot de cultuur van een land. Ook die is in Vlaanderen anders dan die in Nederland. Daarom kan ik het niet eens zijn met diegenen die een staatkundige vereniging van Vlaanderen en Nederland bepleiten. Ik vrees dat zo'n vereniging eerder zou leiden tot conflicten dan tot verzoening tussen Vlamingen en Nederlanders – juist wegens die verschillende politieke cultuur. Laat beide landen zich in hun cultuur zelfstandig, althans autonoom, ontwikkelen. Zelfs een Nederlands-Vlaamse federatie zou ik niet toejuichen, maar dit om een andere reden: federaties van twee staten is in de geschiedenis nooit een lang leven beschoren geweest.

Wat dat betreft, herinner ik u aan het woord dat de Oostenrijkse kanselier Metternich sprak over de roep om eenheid van alle Duitssprekende landen: *“Einigkeit, aber keine Einheit.”*. We moeten voorzichtig zijn met historische voorbeelden of parallellen, maar misschien kan de Pacificatie van Gent van 1576 als zodanig dienen. Toen immers kwamen de ketterse en rebelse provincies Holland en Zeeland bijeen met de nog gehoorzame provincies van de zuidelijke Nederlanden – niet om een staatkundig verbond te sluiten. Ik volg hier wat de historicus dr. H.A. Enno van Gelder hierover zegt: *“... bij die besprekingen heeft men vele malen het woord ‘union’ gebruikt. Het heeft daar nimmer de betekenis van verbond voor dit of dat, maar die van ‘concorde, bonne intelligence’ (...). De Prins (van Oranje) gebruikt het woord eveneens steeds, maar steeds, tautologisch, samen met ‘concorde’, ‘paix’ of ‘tranquillité’ en stelt dit tegenover ‘confédération’ en ‘liaison’ (...),”*⁸ waarvoor de tijd nog niet rijp was.

“Einigkeit, keine Einheit” – dat is, naar ik vrees, het verste waartoe niet alleen Vlaanderen en Nederland, maar ook de andere landen van Europa op staatkundig gebied kunnen komen. Ik weet wel: het is niet voldoende om de grensoverschrijdende problemen van de tijd te lijf te gaan, maar wat dat aangaat, is zelfs een politiek verenigd Europa als een gepasseerd station te beschouwen. De problemen waarmee wij vandaag geconfron-

⁸ *Van Beeldenstorm tot Pacificatie. Acht opstellen over de Nederlandse revolutie der zestiende eeuw* (Amsterdam/Brussel 1964), p. 230.

teerd worden, overschrijden immers ook de grenzen van Europa. In zijn boek *La fin de la démocratie* schrijft Jean-Marie Guéhenno: "*Le mouvement auquel nous assistons va plus loin que la fédération classique. Aucune nation, même de la taille des Etats-Unis, n'a les moyens de financer les efforts nécessaires. Les fédéralistes européens ont raison de dénoncer l'archaïsme des vieux nationalismes, ils ont tort de bâtir un projet qui suppose un nationalisme européen. La coopération mondiale devient une nécessité, (mais) la société des hommes est devenue trop vaste pour former un corps politique.*"⁹ Dit is wat tegenwoordig, met een anglicisme, "globalisering" genoemd wordt.

Ook Guéhenno weet niet welke staatkundige of politieke structuren aan dit nieuwe verschijnsel moeten beantwoorden. Wie ben ik dan dat ik dat zal zeggen? Maar één ding weet ik: uit deze baaierd zal in elk geval niet het Europa oprijzen dat de staatslieden van vijftig jaar geleden zich gedroomd hebben. Maar laten wij hun daar niet te hard om vallen. Integendeel, als zij zich in 1950 door een soortgelijke analyse hadden laten leiden als ik nu aan u voorgelegd heb, zou in Europa nooit bereikt zijn *wat* er sindsdien bereikt is. De utopie, het onverwezenlijkbare, schijnt nodig te zijn om het verwezenlijkbare te bereiken. Hier is niet, zoals in het Franse spreekwoord, het beste de vijand van het goede, maar heeft het beste, de utopie, gediend als voorwaarde voor het goede. Of zoals de dichter Robert Browning zegt: "*Ah, but a man's reach should exceed his grasp, or what's a heaven for?*".

⁹ *La fin de la démocratie* (Paris 1993), p. 35, 31, 78, 13.

PACIFICATIELEZINGEN

- 1981 **Dr. Albert H. van den Heuvel***
HET IDEOLOGIELOZE TIJDPERK
- 1982 **Dr. Dirk Dolman***
HET PARLEMENT ALS PACIFICATIE
- 1983 **Prof. em. Dr. Edward Schillebeeckx**
VREDE DOOR GERECHTIGHEID
- 1984 **Kees C.A.M. Middelhoff***
WORTELS VAN EEN MISVERSTAAN
- 1985 **Dr. Johannes G.C.A. Briels***
DE ZUIDNEDERLANDSE IMMIGRATIE OMSTREEKS
1572-1630
EEN VERGETEN BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS
VAN DE NEDERLANDEN
- 1986 **Hella S. Haasse***
DE LAGE LANDEN EN HET PLATTE VLAK
KANTTEKENINGEN BIJ EEN GEMEENSCHAPPELIJKE
LITERATUUR
- 1987 **Prof. Dr. Han Entzinger***
IMMIGRATIE EN PLURALISME
- 1988 **Fons Rademakers en Roland Verhavert**
DE NEDERLANDSE FILM
- 1989 **Jan Hoet**
DE KUNST ALS WAARDE VAN MORGEN
- 1990 **Maarten Mourik***
CULTURELE COËXISTENTIE IN EUROPA
DE NOODZAAK VAN EEN NIEUWE PACIFICATIE
- 1991 **Geert van Istendael**
EN BELGIE HEEFT VLAANDEREN GEMAAKT
- 1994 **Greetje van den Bergh***
TUSSEN HANDHAVEN EN VERDWIJNEN
HET NEDERLANDS IN EEN EENWORDEND EUROPA

- 1995 Prof. Mr. Dr. Cees Fasseur***
VERBITTERING EN VERZOENING
NEDERLAND EN ZIJN KOLONIALE NALATENSCHAP
- 1996 Prof. Dr. Herman Balthazar***
BRABANTSE EN HOLLANDSE PATRIOTTEN
DE REVOLUTIETIJD IN NOORD EN ZUID, EENDER EN
ANDERS

In 1989 en 1991 werd de lezing te Terneuzen georganiseerd.

In 1996 werd de lezing te Leiden georganiseerd.

Van de met een * aangeduide lezingen is er nog een brochure beschikbaar aan 150 frank of 10 gulden per exemplaar op het secretariaat van de vzw Pacificatielezingen te Gent, Bernard Spaelaan 65, B-9000 Gent, rekeningnummer KB 442-7024991-87 voor Vlaanderen of rekeningnummer ING 68.55.06.495 voor Nederland.